

TIBORI SZABÓ ZOLTÁN

A TÖMEGTÁRSADALOM NYILVÁNOSSÁGTALANSÁGA

A habermasi nyilvánosságelmélet (enyhe) kritikája

Jürgen Habermasra a média elsősorban nem amiatt neheztel, amit a magát mindig szociológusnak valló világhírű német filozófus, a frankfurti iskola jeles képviselője megírt, hanem főképpen azért, amit nem írt meg, pedig ideje bőven lett volna rá.

E kritikai kijelentés magyarázata nem túlságosan bonyolult. Az emberiség történetében Habermas három típusú nyilvánosságot azonosított: 1. az agora központú antik görög (hellenisztikus) világét, 2. a középkori, reprezentatív-demonstratív célú feudális társadalomét, illetve 3. a 18. század végétől létező, kávéházak, szalonok és más politikai, társadalmi és kulturális viták színhelyein létrejött, polgárinak elnevezett nyilvánosságot. Azt Habermas is belátta, hogy az idő elteltével és a modern információáramlás eszközeinek megjelenésével egyidejűleg a polgári nyilvánosság egyre manipulálhatóbbá vált, egyre látványosabban hatotta át és formálta, sajátos érdekeinek megfelelően, a mindenkori hatalom, és hogy ez a típusú nyilvánosság ezzel arányos mértékben veszítette el eredeti szabadságát.

Természetesen a múlt század hatvanas éveiben kidolgozott habermasi elmélet nem számolhatott azzal a metamorfózissal, amelyet később a századvég informatikai és kommunikációtechnikai robbanása okozott, így azt sem jósolhatta meg, hogy a polgári nyilvánosság mivé fog majd fejlődni vagy átalakulni. Ezért bírálni tehát Habermast a legkevésbé sem lehet.

Habermas elmulasztotta elmondani azt, hogy az a polgári nyilvánosság, amelyet az emberiség harmadik típusú nyilvánosságaként határozott meg, mára tulajdonképpen gyökeresen átalakult, s a korábban meghatározott formájában megszűnt létezni...

Az idén 88. évét töltő aktív filozófusnak lett volna azonban számtalan alkalma az elmúlt több mint két évtizedben, hogy elméletét át- és újragondolja, és kiegészítse mindazokkal a tényalapú hatásokkal, körülményekkel és következményekkel, amelyek az internet 1995-ös kereskedelmivé válása óta a polgári nyilvánosságot drámai módon átalakították, és amely körülmények a média klasszikus intézményeinek lehetőségeit és hatásait mára jelentős mértékben ellehetetlenítették, illetve semlegesítették.

Habermas elmulasztotta elmondani azt, hogy az a polgári nyilvánosság, amelyet az emberiség harmadik típusú nyilvánosságaként határozott meg, mára tulajdonképpen gyökeresen átalakult, s a korábban meghatározott formájában megszűnt létezni, és nem figyelmeztetett arra, hogy a klasszikus, a polgári nyilvánosság körülményeire kigondolt-megtervezett és az azokhoz igazodó sajtó ennek az átalakulásnak rövid időn belül milyen súlyos következményeivel kell hogy számoljon.

Mindenképpen el kellett volna mondania az elmúlt húsz év során, hogy a nagymértékben az internet által gerjesztett kommunikációs robbanás gyakorlatilag lezárta a polgári nyilvánosság korszakát, és hogy – mondjuk éppen 1995-tel kezdődően – a társadalmi nyilvánosság terén a világ új korszakba lépett. Gondolkozni lehet, nyilvánvalóan, arról, hogy ezt az új típusú nyilvánosságot minek nevezzük: posztpolgárinak, globálisnak, hálózatalapúnak?

Persze a média csupán az egyik tagja az egyenletnek. Ott van azonban a másik is, a társadalom dolgai iránt nagyfokú és állandó érdeklődést mutató, korábban polgárnak nevezet személy, aki a polgári nyilvánosság korszakában kiváló tájékozottsággal akart rendelkezni, bele kívánt szólni a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális folyamatokba, és cselekvően alakítani akarta azokat.

Az internet megjelenése előtti polgárhoz eljutó információk oroszlánrészét a hírügynökségek biztosították, amelyek az „információ kapuja” ádáz óreinek számítottak. Ezenkívül az újságok, a rádió- és a televízióállomások által begyűjtött információ szolgált tájékozottsága kiteljesítéséhez, igaz, jóval kisebb mértékben, mint a hírügynökségek által produkált és továbbított információ. Ennek a rendszernek sok hátránya volt, az információáramlás szabadságát el nem hanyagolható mértékben korlátozta, és viszonylag tág lehetőséget adott a manipulációra. Ugyanakkor azonban az információ ellenőrzött és számon kérhető volt, megfelelt a szakmai normának, és referenciaértékűnek számított. Mindene megvolt tehát ahhoz, hogy megbízható legyen, és döntéseit a polgár rá alapozhassa.

Az internet által gerjesztett médiarobbanás következtében keletkezett bőség azonban idővel hatalmas hangzavart okozott, és a médiafogyasztó rövid úton az elé a dilemma elé került, hogy már nem tudja megállapítani, melyik információt tekintse referencia-, azaz döntésmegalapozó értékűnek.

Eközben az információ minőségének drasztikus átalakulása is végbement, s arra az információs források bősége csökkentő hatást gyakorolt. A klasszikus polgári médiának rá kellett ébrednie arra, hogy iránta a kereslet folyamatosan csökkent, s idővel a társadalom már egyre kevésbé mutatkozott hajlandónak arra, hogy a minőségi, ellenőrzött, referenciaértékű információért fizessen. A nyomtatott sajtó példányszámának mélyzuhanását semmi sem volt képes megállítani, és a kétezres évek végén beköszöntött világméretű pénzügyi válság a kialakult helyzetet gyors tempóban rontotta tovább. A sokféle információval bombázott fogyasztó pedig idővel védekezni kezdett a rázúduló hatalmas mennyiségű információ ellen, és a szórakoztató tartalmak irányába menekült.

A társadalom informáltságának szintje és minősége csökkent, és a felsőoktatás tömegessé válásával együtt járó további minőségcsökkenés az elitekre is számottevő hatással volt. A jelenséget talán legjobban az a John Lukacs amerikai történész ragadta meg, aki – Habermas helyett – végül kimondta: a polgári nyilvánosság véget ért, s ma már a tömegtársadalom nyilvánosságában élünk. Annak a tömegtársadaloméknak, amely nem elsősorban a referenciaértékű, döntésmegalapozó információ megszerzésében és az ahhoz történő kritikai viszonyulásban érdekelt, s amelynek általános műveltségi szintje sem mérhető már az öntudatos, az általános szabadság és a méltóság értékeit, a gondolatok és a vélemények szabad közlésének jogát és felelősségét féltő és fontosnak tartó polgárához.

Néhai mesteremmel, Cs. Gyimesi Évával, akinek rendkívül érzékeny érzékelése idejekorán jelezte a közeledő bajt, meglehetősen sokat vitatkoztunk ezekről a kérdésekről is. Megállapítása, amelyet nem sokkal tragikus halála előtt, 2009-ben vetett papírra, a *Szem a láncban* című kötetében, s amelyre kevesen figyeltek fel akkor és azóta, szerintem ma is változatlanul érvényes: „Az eltömegesedő társadalom, a civilizáció és a kultúra értékeinek érzékelhető devalválódása olyan közeget teremt, amelyben szabadnak maradni mintegy provokációként hat, és nem csupán a hatalom szemében.”

Kedves Jürgen Habermas, gazdasági köntösbe bújtatott új társadalmi paradigmákkal kell ma szembenéznünk: a high-tech (és az általa kreált) tömegtársadalmi nyilvánosságtalanságának a kapujában állunk, nyakig a bizonytalanságban.

